

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
УКРАЇНОЗНАВСТВА

УКРАЇНОЗНАВСТВО

Номер 1
2006

За редакцією Петра Кононенка

КИЇВ – 2006

Українознавство

Номер 1
2006

Журнал засновано
в лютому 2001 року

Редакційна колегія

Науковий
громадсько-політичний
культурно-мистецький
релігійно-філософський
педагогічний журнал

Scholarly
Political and Public
Cultural and Art
Religious and
Philosophical
Pedagogical Journal

Засновник – Науково-
дослідний інститут
українознавства
Міністерства освіти і
науки України

The founder is the Science
and Research Ukrainian
Studies Institute of the
Ministry of Education and
Science of Ukraine

Відає Науково-дослідний
інститут українознавства
(раз на три місяці)

Published once in three
months by the Science
and Research Ukrainian
Studies Institute

Головний редактор
Петро КОНОНЕНКО,
директор Інституту,
професор, академік,
лауреат Міжнародної
премії ім. Й.Г.Гердера

The chief editor
Petro KONONENKO,
director of the Institute,
professor, academician,
the International
Y.G.Herder prize winner

Заступник головного
редактора **Тарас КОНО-
НЕНКО**, заступник дирек-
тора Інституту з наукової
роботи, доцент, кандидат
філософських наук

Assistant of the chief edi-
tor **Taras KONONENKO**,
deputy director of Institute
on scientific work, candydant
nauk, dotsent

Відповідальний секретар: **Тетяна РЕНКЕ**

Видавнича рада

Бандура Г.Г., Бугров В.А., Денисюк С.П., **Курас І.Ф.**,
Мокренко А.Ю., Наливайко С.І., Придатко Т.О.,
Ренке Т. Л., Сазоненко Г.С., Солдатенко В.М.,
Сніжко В.В., Токар Л.К., Фігурний Ю.С., Шкрібляк П.В.,
Ярошинський О.Б., Ятченко А.Д.

Журнал друкується на підставі свідоцтва серії КВ
№ 4863 від 13.02.2001 р. про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації, виданого
Державним комітетом інформаційної політики,
телебачення та радіомовлення України

Рекомендовано Вченою радою Науково-дослідного
інституту українознавства Міністерства освіти і
науки України (протокол №24 від 14.03.2006 р.)

Науково-дослідний інститут українознавства
Міністерства освіти і науки України
м.Київ, вул. Ісаакяна, 18
тел.: 494-13-30
www.rius.kiev.ua
e-mail: journal@rius.kiev.ua
електронна версія журналу за адресою:
http://www.ualogos.kiev.ua

©Науково-дослідний інститут українознавства
Міністерства освіти і науки України, 2003

КОНОНЕНКО П. П. – голова колегії

Барабаш С.Г., доктор філологічних наук, професор
Баран В.Д., доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України
Баранівський В.Ф., доктор філософських наук,
професор
Бичко І.В., доктор філософських наук, професор
Болюбаш Я.Я., доцент, директор Департаменту
вищої освіти МОН України
Горський В.С., доктор філософських наук, професор
Гуржій А.М., доктор технічних наук, професор,
академік АПН
Грицик Л.В., доктор філологічних наук, професор
Дробноход М.І., доктор геолого-мінералогічних
наук, професор
Єрмоленко С.Я., доктор філологічних наук, про-
фесор
Жебровський Б.М., кандидат педагогічних наук
Зязюн І.А., доктор філософських наук, професор
Калакура Я.С., доктор історичних наук, професор
Любар О.О., доктор педагогічних наук, професор
Козлов А.В., доктор філологічних наук, професор
Колодний А.М., доктор філософських наук,
професор
Конonenko Т.П., кандидат філософських наук
Коцур В.П., доктор педагогічних наук
Крисаченко В.С., доктор філософських наук,
професор
Лой А.М., доктор філософських наук, професор
Майборода В.К., доктор педагогічних наук, про-
фесор
Мокренко А.Ю., професор національної музичної
академії України ім. П.І. Чайковського
Надольний І.Ф., доктор філософських наук, про-
фесор
Недюха М.П., доктор філософських наук,
професор
Ничкало Н.Г., доктор педагогічних наук, професор,
академік АПН України
Ніколаєнко С.М., кандидат педагогічних наук
Погрібний А.Г., доктор філологічних наук, професор
Погребенник В.Ф., доктор філологічних наук,
професор
Пономаренко А.Ю., кандидат філологічних наук
Сазоненко Г. С., кандидат педагогічних наук
Свіженко В.О., доктор біологічних наук
Толстоухов А.В., доктор філософських наук
Федоренко Є.В., доктор філології, професор,
академік
Філіпчук Г.Г., доктор педагогічних наук, професор,
академік АПН України
Чередниченко О.І., доктор філологічних наук,
професор
Шевченко В.І., доктор філософських наук, професор
Ятченко В.Ф., доктор філософських наук
Яцків Я.С., доктор фізико-математичних наук,
професор, академік НАН України

*Редакція залишає за собою право на мовности-
лістичне редагування рукописів і передруків відпо-
відно до норм чинного Правопису, яке не змінює
позиції автора. Наукові статті в галузі історичних
наук зараховуються як фахові згідно з Постановою
Президії ВАК від 10.12.2003 року № 2-05/10, нау-
кові статті в галузі філософських наук зараховують-
ся як фахові згідно з постановою ВАК від 8.06.2005
року № 4-05/5*

*Автор несе відповідальність за фактичний вик-
лад матеріалу*

ЗМІСТ

КОЛОНКА РЕДАКТОРА

Кононенко П. Українська освіта: стан, проблеми, перспективи в Україні і в світі 6

Розділ I ЛЮДИНА І ЇЇ СПРАВА

Розмариця Ю. Роль Михайла Грушевського у становленні державницького напрямку української історіографії.....18
Гедін М. Яків Шульгін – український історик.....22
Деревінський В. Становлення світогляду В'ячеслава Чорновола.....26
Гривко А. “Найважливіше – не втратити темпу і робити добро...” 31
Погляд у майбутнє 35
Житарюк І. Йосип Племель. Сторінки біографії видатного вченого..... 38
Кривенко Л. Розвиток мікології крізь призму наукової діяльності українських вчених-мікологів.....42

Розділ II ІСТОРІЯ. ТЕОРІЯ. МЕТОДОЛОГІЯ

Сацький П. Німецько-польська угода про евакуацію німецьких військ від 5 лютого 1919 року та її закінчення у процесі українського державотворення..... 52
Демченко Т. Кількісний вимір учасників українського національно-визвольного руху на Чернігівщині на зламі XIX – XX ст. 56
Головай І. Їх єднала доля України (І. Франко й Українські Січові Стрільці).....61
Гомотюк О. Повернення діячів еміграції як чинник піднесення науковості українознавства (середина 1920-х – початок 1930-х рр.).....66
Денисюк С. Системний аналіз як метод сучасного українознавства.....72
Калакура Я. “Народ без ідеї, що храм без Бога”. Національна ідея як українознавча проблема.....74
Печеранський І. “Образ людини” в українській філософії епохи Відродження XV – XVI ст.....79
Шевченко В. Українознавство як філософія.....84
Хоменко О. “Державницько-особистісний симфонізм українського письменства Києво-Руської доби: наприпочатку “Великого кола” 91

Розділ III ОСВІТА

Довбня В. Філософсько-освітня думка Чернігово-Сіверщини в епоху Середньовіччя 102
Невінчана І. Вплив системи шкільної освіти на процес націєтворення в Україні у 1920 – 1930-х роках 107

Поліщук В. Вища школа як національний пріоритет держави і суспільства..... 112
Триус Ю. Інформаційно-комунікаційні технології у навчальному процесі ВНЗ..... 113
Тесля Ю. Нові технології управління у вищих навчальних закладах..... 114
Савченко О. Перспективи модернізації системи освіти в Україні в умовах Болонського процесу.... 115
Гречка А. Зародження політичного освітнього руху на Лівобережній Україні в 1900 – 1902 рр..... 118
Сазоненко Г. Ліцей доби змін (роздуми про проблеми та перспективи ліцейної освіти)..... 121

Розділ IV МОВА І МАЙБУТНЄ УКРАЇНИ

Губерначук С. Про утворення в Україні україномовного інформаційно-культурного простору.....126
Наливайко С. Походження і значення слова *бандура* 127
Дьолог О. Загальна характеристика складу новітніх англіцизмів в українській мові..... 134
Корж А. Політико-правові засади утвердження української мови як державної в Україні 136
Микитюк О. Сучасне мовлення як віддзеркалення постколоніального суспільства.....143
Зубков М. Новий політехнічний російсько-український словник..... 147
Доценко О. Правове врегулювання статусу української мови (діахронічний аспект).....153
Пчелінцева О. Функціонування української мови у середовищі викладачів і студентів: стан, проблеми, перспективи.....161
Загнітко А. Текстовий потенціал заголовка.....164
Бойко Н. Експресивна лексика як засіб увиразнення художньо-публіцистичного мовлення І. Драча.....169
Токар Л. Мова в самопізнанні й самотворенні народу.....173
Тетерина-Блохин Д. Мова – скарб нації і її треба берегти.....178
Клипа Н. Використання омонімії та полісемії у газетних текстах.....182
Карпенко С. Феномен мови і народна творчість: традиційне та сучасне.....186
Кононенко П., Лукашенко В. Загальнодержавна сертифікація рівнів володіння українською мовою – пріоритетний напрямок мовної та всієї освіти в Україні.....188
Погрібний А. Жива душа Донбасівського краю..194

Розділ V УКРАЇНСЬКА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДУМКА

Дипломатична “карма” Бориса Тарасюка, або Ще раз про світовий вибір у світових контекстах.....202
Шкрібляк П., Зеленчук І., Зеленчук Я. Верховинщина як центральний район Гуцульщини.....205
Скрипникова Л. Сандармох. Увічнення пам’яті українців, страчених за межами України в роки політичного терору, – справа честі місцевих українців..... 213

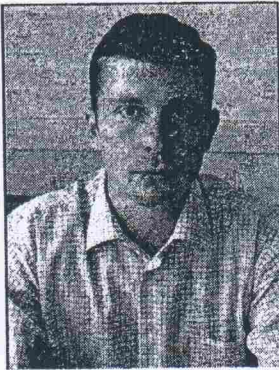
ЛІТЕРАТУРА

1. Товариства імені Т.Г.Шевченка. - 1912. - Т.107. - №1.
2. Державний архів м. Києва. - Ф.108. - Оп. 94. - Спр.346. - Арк. 2
3. Щербина В. Пам'яті Якова Шульгіна. К., 1912. - С.6.
4. За сто літ: матеріали з громадського і літературного життя України ХІХ і початків ХХ ст. Під ред. М.Грушевського. Книга 1. К., 1927. - С.11.
5. Центральний державний історичний архів України в м.Києві. - Ф. 707. - Оп. 261. - Спр.17. - Арк. 1.
6. Драгоманов М.П. Вибране. - К., 1991. - С.426.
7. Архів Михайла Драгоманова. - Варшава, 1937 - Т. 1. - С.129.
8. Єгунова-Щербина С. Одеська громада кінця

1870-х років // За сто літ. - 1928. - № 2. - С.18.

9. Болдирев О.В. Одеська громада : історичний нарис про українське національне відродження в Одесі в 70-ті рр. ХІХ ст. Одеса , 1994. - С. 43.
10. Катренко А.М. Український національний рух ХІХ ст.-К., 1999.-С.79.
11. Заславський Д., Романченко І. Михайло Драгоманов. Життя і літературна діяльність. К., 1964. -С.36.
12. Шульгін Я.М. Україна після 1654 року. // Записки Наукового Товариства імені Т.Г.Шевченка. - 1899. - Т.29. - С.5.
13. Шульгін Я.М. Очерк Коліївщини. // Київська старовина. - 1890. - Т.29. - С.195.

СТАНОВЛЕННЯ СВІТОГЛЯДУ В'ЯЧЕСЛАВА ЧОРНОВОЛА

Василь ДЕРЕВІНСЬКИЙ,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри політичних наук
Київського національного
університету будівництва

У статті розглядається широковідома постать діяча дисидентського руху, політв'язня, лідера Народного Руху України В'ячеслава Чорновола. Досліджено особливості формування світогляду В.Чорновола. Відображено вплив суспільно-політичної ситуації на його становлення. Розкрито й проаналізовано світобачення молодого В.Чорновола.

Розмаїття історичних подій та значна кількість провідних постатей нашого минулого дозволяє дослідникам виявляти все нові теми для наукових пошуків. У полі зору новітніх науковців постають численні цікаві питання з різних періодів української історії. На сьогодні серед українського суспільства, зокрема наукової спільноти, поширюється інтерес до діяльності дисидентів. З'явилися праці про дисидентський рух в Україні, про окремих його представників, про їхні мемуари, збірники їхніх документів і матеріалів.

Та все ж значення й обсяги „дисидентської проблеми” неспівмірні із сучасними масштабами наукових досліджень. Питання історії дисидентського руху турбують тільки окремих нечисленних дослідників (Олег Бажан, Сергій Білокінь, Юрій Данилюк, Тарас Батенко, Юрій Зайцев, Борис Захаров, Георгій Касьянов, Юрій Курносів, Анатолій Русначенко та інші), системно таку діяльність поки не проводить жодна інституція в Україні. Необхідність ґрунтовного вивчення цієї проблеми покликала до написання цієї статті, де намагаємося висвітлити ранні погляди одного з відомих діячів дисидентського руху – В'ячеслава Чорновола.

Постать В.Чорновола є багатогранною, яскравою, харизматичною. Його неординарність і по-сьогодні викликає різне почуттєве ставлення – від сприйняття до заперечення. Після трагічної загибелі почався процес глорифікації його постаті, створення доладного життєпису. Особливо негативним тут, на думку А.Стахіва, є своєрідне соцзмагання за створення „барельєфних зображень”, яке здійснюють люди, що намагаються на цьому здобути певні політичні дивіденди [16]. «Забронзовіння» образу передбачає відкидання

незручних моментів біографії, а це не сприятиме охопленню всієї масштабності постаті. Тож, щоб витворити об'єктивний портрет В.Чорновола, потрібно розглядати його у всій повноті, в суперечностях і динаміці розвитку. На сьогодні ми знаємо В.Чорновола як політика, борця, політв'язненого тощо, але ще не бачимо його як людину, що була в круговерті щастя, турбот, бажань. Мало знаємо про формування його поглядів, світобачення. Відтак слушною є думка Леся Танюка, що „сьогодні ми лише на підступах до його життєпису” [17, 25].

Опублікованих праць про В.Чорновола донедавна, по суті, не було, окрім одного з розділів книги М. Хейфеца – „В.Чорновіл – зеківський генерал” [19], в якому автор розкрив один із моментів життєвого шляху непохитного українця – період перебування в ув'язненні. З 1960-х до середини 1990-х існували лише книги самого В.Чорновола, видані на Заході та перевидані в Україні [29; 34; 36; 19]. Останнім часом з'явилися окремі книжки та статті-спогади про В.Чорновола, авторами яких виступають його друзі й співробітники [4; 5]. Г.Василишин уклав своєрідний збірник статей про В.Чорновола, вміщених у різних виданнях, який розкриває нам особистість Чорновола-політика [1]. У ряді книжок брошурного формату розглядаються останні місяці діяльності й обставини загибелі В.Чорновола [12; 20; 8]. Велику цінність являє десяти томне видання праць В.Чорновола, друк якого ініціював Міжнародний благодійний фонд В'ячеслава Чорновола. Уже з'явилися перші три томи, в яких вміщено різноманітні літературознавчі й журналістські статті молодого В'ячеслава та його перші солідні політичні маніфести – „Правосуддя чи

рецидиви терору" і „Лихо з розуму”, а також інші документи. Окремий том присвячений листуванню В.Чорновола. Наявна широка джерельна база, але відсутнє наукове вивчення теми, тому необхідно здійснити її ґрунтовне дослідження.

В.Чорновіл був дитиною свого часу, типовим представником першого повоєнного покоління молоді. Молоді, яка народилася, виховувалася й здобула освіту за часів панування радянського тоталітаризму й водночас відчула віяння комуністичних репресій, голодне селянське життя і жах війни, тому рано подорослішала. «Багато хто з неї відчував, – як висловився В.Чорновіл, – тривогу в генах за себе, своїх близьких, за рідну Україну» [37, 26].

Молодий В'ячеслав, подібно іншим українським дітям у той час, ріс під впливом комуністичних міфів та ідеологем. Був у школі піонерським і комсомольським активістом – очолював раду піонерської дружини, а згодом став секретарем комсомольської організації школи, у 8-9 класах був членом райкому комсомолу. Його „просовітські” вірші друкувалися у районній газеті. Не маючи можливості отримати об'єктивну інформацію про радянську дійсність, він щиро вірив у правильність і законність радянського ладу в Україні. Батьки боялися йому розповідати про події, що відбувалися в Україні в 1917–20-х роках, про українізацію, репресованого дядька, навіть про голодомор 1932–33 рр.

Вдало охарактеризувала представників цього покоління, названого згодом шістдесятниками, М.Коцюбинська: „Шістдесятники – то спонтанний вияв духовного дозрівання, нового мислення, нової системи цінностей, нового осмислення національного досвіду в надрах тоталітарної системи. Вони виховувалися саме в ній, у цій системі, винісши на собі родимі плями середовища, яке їх породило, перейшовши різні стадії його усвідомлення, так і не здолавши переступити через усі його забобони. Багато хто з них на початку були щиро перейняті тими ідеологічними міфами, які потім самі ж відкинули як облуду й гальмо. Причому, підкреслюю, щиро перейняті – фальш, пристосуванство, цинізм тим „першим хоробрим” були чужі. Коли ж на хвилі післякультівського оновлення відкрився колосальний масив нового знання, відкрилася приховувана правда, пішли їй назустріч і мали мужність будувати своє життя згідно з її велінням” [10, 4].

З „ортодоксальними” принципами В'ячеслав вступив до Київського державного університету імені Т.Шевченка та, отримавши доступ до нових знань, почав здійснювати переоцінку власних поглядів. „Уже в університеті, – як він згодом розповідав, – буквально з першого курсу, сам став шукати правду. Національну правду!” [15, 36]. Сприяли його пошуку події, що відбувалися в СРСР і світі. Колосальний вплив на трансформацію поглядів не лише В.Чорновола, а й цілого суспільства, мав виступ М.Хрущова про засудження культу особи І.Сталіна на ХХ з'їзді КПРС. Перед суспільством постав кардинально інший образ Сталіна – „вождя”, що створив людиноненависницьку систему. Відтак Сталіна і його репресії, як і порушення прав республік на вільний національний розвиток, було піддано осуду.

У певній мірі В.Чорновіл був внутрішньо готовий до змін, оскільки, незважаючи на виховання у радянському дусі, прихована опозицій-

ність його родини до тоталітарної системи перебувала в ньому [3, 92–93]. Та ХХ з'їзд і розвінчання культу особи стали справжнім переворотом для нього. Схоже, це був останній удар, після чого він почав радикально переглядати свої погляди. „Ось тоді, мабуть, я, – згадає В.Чорновіл, – почався як дисидент” [37, 27].

Практично всі колишні шістдесятники і дисиденти вказують на те, що вплив рішень ХХ з'їзду на становлення їхніх поглядів і надій був вирішальним. Один із дослідників дисидентського руху Б.Захаров зауважив, що це був перший важливий поштовх у кристалізації їхньої свідомості [6, 89]. „У багатьох із нас, – зазначав І.Світличний, – одразу після ХХ з'їзду було багато наївного, рожевого оптимізму, телячого ентузіазму, багато було ілюзій, побудованих на піску; багатьом здавалося, що всі проблеми народного життя вирішуються одним махом, і нам нічого не залишиться, як з високо піднятими прапорами урочисто марширувати до комунізму” [2, 4].

Надзвичайно великі сподівання на лібералізацію суспільного життя в тому ж 1956 р. були торпедовані. Після втримання Польщі в соціалістичному блоці шляхом поступок, а Угорщини – шляхом збройної агресії радянських військ, керівництво СРСР почало згортати процес десталінізації.

Правдива інформація про придушення за допомогою танків свободи угорців, що прорвалася в Україну попри потужний заслон комуністичної дезінформації, збурила суспільство, особливо студентство. Досить обізнаними були студенти Київського університету імені Т.Шевченка, де навчалися юнаки й дівчата з Польщі, Чехословаччини, Болгарії, Румунії, Угорщини. Криваві події в Будапешті справили гнітюче враження на студентів з різних країн, змусили серйозно замислитися над хрущовською „відлигою”. Організаційно не згуртовані, часто навіть особисто не знайомі, молоді люди доходили одного висновку: СРСР назавжди залишиться оплотом сталінізму, поки в ньому не будуть радикально змінені основи тоталітарної системи управління безправними і заляканими терором громадянами [11, 17–18].

Регламентовані реформи Хрущова, хоч і не привели до масштабних змін режиму, все ж сприяли появі нових поглядів серед молоді. Зменшення ідеологічного пресингу, залякування призвели до формування нової української інтелігенції – молодих людей, які виходили за рамки наявних приписів, прагнули до вільного самоутвердження, до розвитку національного колориту у своїй діяльності. Вони стали новітніми українськими сподвижниками, що розгорнули діяльність з метою пробудити національну свідомість українців. Як правильно підмітив Г.Касьянов, українській інтелігенції в 60-х роках ХХ ст. довелося повертатися до тих проблем, які турбували їхніх попередників у 60-ті роки XIX ст., на початку і у 1920-ті роки ХХ ст.: проблем захисту рідної мови і культури, їх популяризації, відновлення національної історії, етнографії [9, 18]. Причини такого підходу крилися не в обмеженості досвіду нової інтелігенції (шістдесятників). Цього вимагала реальна ситуація в українській культурі, прогресуюча русифікація та агресивність російського міщанства.

В Україні комуністична влада вела цілеспрямовану деукраїнізаторську політику, що призвела до зменшення чисельності українців, кількості українських шкіл, кваліфікованих спеці-

алістів тощо. У 1959 р. чисельність українців на території України була 32 158,5 тис. або 76,8 % від загальної кількості всього населення, а за даними на 1930 р. – 30 584,0 тис. або 74,8 %. Тобто демографічний приріст за двадцять дев'ять років становив лише 2,0 %. У той же час чисельність росіян за цей період зросла на 8,85 %, із 3 303,0 тис., або 8,1%, у 1930 р. до 7 090,8 тис., або 16,95 %, у 1959 р. [21, 83]. На 1959 р. у школах з українською мовою викладання навчалось до 70 % дітей, а з російською – до 30 % відповідно [13, 47]. Також надалі зберігалася тенденція зменшення кількості українських шкіл, відтак у великих містах Східної України їх не залишилося жодної. На рубежі 1950–60-х років чисельність українців у ВНЗ була лише 55-62 % від числа всіх студентів і 56 % – від усіх викладачів [33, 25], українською читалася по всій республіці одна третина лекцій, росіяни при тому становили на той час 30 % усіх студентів. На всій території СРСР на 1000 осіб українського населення українці-студенти складали 482 особи, на те ж число російського населення було 732 студентів-росіян [13, 48]. В 1960 р. лише 48,3 % спеціалістів з вищою освітою в Україні були українцями [13, 49]. На 1973 р. українці складали лише 50,6 % всіх науковців республіки [14, 134]. Усе це штовхало молоде покоління або до конформізму, поступової русифікації і денаціоналізації, або до пасивного чи активного опору. Саме ця, друга, хоч і мало-чисельна, але дієва частина молоді розгортала боротьбу з режимом за відновлення й розвиток української культури і духовності.

З ненормальним становищем українського народу в СРСР молодий В. Чорновіл зіткнувся одразу по приїзді до Києва. Його, вихованого на гаслах дружби народів, інтернаціоналізму тощо, вразило, що в столиці України „вовком дивляться, коли ти говориш українською” [37, 27]. У молодого комсомольського активіста зневажливе ставлення до української мови викликало спротив, пробудило почуття національної образи і честі. Відтоді він вирішив спілкуватися виключно українською мовою, навіть відповідати на семінарах, які проводилися російською мовою, теж тільки українською. Але В'ячеслав не став на позиції вузької національної заангажованості, зберігав помірковане ставлення до представників інших націй.

Мовне питання, процес десталінізації, угорські події, нові репресії режиму, жертвами яких стали знайомі йому студенти, міцно переплелися у свідомості молодого В. Чорновола, спричинивши пошук забутих чи прихованих істин. З комсомольського активіста він перетворився на об'єкт критики факультетської газети і виховних обробок комсомольських зборів, де розглядалися його ідейна незрілість, ревізіоністські погляди.

В. Чорновіл згодом твердив, що на другому-третьому курсі навчання став на позиції боротьби проти партійної диктатури, проти однопартійної системи, боротьби за національне звільнення [37, 27]. Тоді, найімовірніше, відбувався процес усвідомлення світоглядних основ, початок ґрунтового витворення нової системи поглядів. Мабуть, ще не були визначені його позиції щодо політичного, культурного, економічного, соціального становища українського народу, власного місця в боротьбі за утвердження національного самоствердження українців, однак проявлялися характерні риси власного національного „Я”.

Будучи від природи досить працездатною людиною, В'ячеслав виділявся серед студентства, активно брав участь у культурницькій діяльності. Вивчав життя репресованих і забутих діячів української літератури, науки й культури. Це спонукало його до написання дипломної роботи про забороненого громадського діяча, публіциста і письменника XIX ст. Бориса Грінченка. Вибір теми дослідження та приїзд до Львова в пошуках матеріалів для написання дипломної роботи виявилися знаменними для нього. Погляди Б. Грінченка, осмислені під кутом виміру життя Західної України з її україномовними містами, наявним масовим українським патріотизмом, справили великий вплив на становлення особистості Чорновола. Тож дослідження переросло рамки дипломної роботи, стало „вирішальним моментом у його національному самоутвердженні” [18, 4]. Саме це дозволило йому у подальшому сказати, що іще до закінчення навчання в університеті, його світогляд повністю сформувався і мало чим відрізнявся від того, який був у 1990-х роках, з тією, хіба, різницею, що в зрілі роки погляди поглибилися і розширилися [37, 28].

Вивчаючи роботу В. Чорновола про Б. Грінченка, знайомимось із поглядами юнака, який, будучи позбавлений можливості прямо викладати свої думки, заміняв їх численними цитатами. Тож творив ілюзію ніби непричетності своєї до думки їх авторів, хоча інколи висловлював власні гострі судження. Він не обмежується лише культурницькими питаннями, а підіймає широкий пласт суспільно-політичних проблем, що, певною мірою, недвозначно екстраполювалися на тогочасне суспільно-політичне становище українського народу.

Дипломні студії невдовзі переросли у кандидатські, знайшли вияв у ряді наукових статей. Політичне переслідування не дозволило В. Чорноволу закінчити дослідження з цієї проблематики і здобути науковий ступінь кандидата наук. Однак наявна розвідка про Б. Грінченка (зберігся один з варіантів дисертаційного дослідження) була досить ґрунтовною.

Однією з центральних проблем, розгляду якої В'ячеслав присвятив значну частину своєї праці, було мовне питання. Як і за життя Б. Грінченка, так – і за В. Чорновола, це питання було однаково актуальним. Становище української мови змушувало Б. Грінченка невтомно виступати на її захист. Тож В'ячеслав у своєму дослідженні, користуючись цитатами Б. Грінченка, К. Ушинського та інших, гостро піднімає цю проблему, зазначає, що мова є однією з необхідних основ існування нації, що без мови окрема національна спільнота може припинити своє існування [32, 552]. Відтак її збереження і плекання має бути одним з основних завдань членів національної спільноти, хоча не всі представники її це розуміють або й не намагаються діяти в напрямку збереження мовних основ. В. Чорновіл критикує позицію представників української інтелігенції, які не хочуть вивчати рідну мову, говорити нею в родині, навчати дітей, вписувати україномовні друковані видання тощо. Відмова еліти від користування рідною мовою негативно впливає на розвиток народу, відкидаючи його від світового цивілізаційного поступу.

З питанням існування мови тісно пов'язане питання існування рідномовних шкіл. У Російській імперії існувала заборона на україномовні школи, в СРСР була тенденція до зменшення їх кількості.

Тож у працях В.Чорновола знаходимо акцентування на паранормальне становище освітньої сфери підрадянської України, де відбувалася цілеспрямована русифікація. Він погоджувався з Б.Грінченком у тому, що це питання є також конче важливим для нормального, природного розвитку народу, і, йдучи за Б.Грінченком, зауважував, що чужомовне викладання не розвиває учнів [7], бо найкращий результат у навчанні дітей можна отримати лише навчаючи їх рідною, материнською мовою. Чужомовне викладання в школі знеохочує дітей ходити до неї, оскільки там існує інше сприйнятно-почуттєве середовище, відмінне від того, в якому знаходяться діти у позашкільний час.

Важливе значення має і зміст навчальних дисциплін, що повинен відповідати національній виховній системі народу. Навчання і виховання дітей на основі інонаціональних систем веде не тільки до денационалізації, а й до деморалізації вихованців таких шкіл [22, 69]. З огляду на це, В.Чорновіл слушно подає думку Б.Грінченка, що була актуальною і в 1950–1960-х роках та й пізніше, про те, що „уряд (країни-поневолювача – Авт.) ніколи не поступиться своїми придбаннями й ніколи не дозволить з школи – своєї слуги, зробити школу – собі ворога” [26, 61]. Незважаючи на перешкоди, як зазначав В.Чорновіл, українці мають намагатися відкривати власні школи, у яких предмети будуть викладатися українською мовою, а їхній зміст відповідатиме українському національному виховному ідеалу.

В.Чорновіл відзначав у міркуваннях Б.Грінченка думку про те, що для наповнення навчально-виховного процесу українським змістом, важливе викладання в школі правдивої історії народу [22, 69]. Висвітлення історичної правди формує у дітей національну свідомість, гордість за себе, своїх предків, свою Батьківщину. Вихованці таких шкіл стають патріотами на все життя. Через це поневолювачі не допускають викладання в школах правдивої української історії. Досить вдало він висловився про це у передмові до творів І.Карпенка-Карого: “Щоб поставити народ на коліна, треба відняти в нього минуле або ж перевернути його” [28, 152]. Відтак В.Чорновіл вказує, що українці не знають правдивої історії свого народу, багато історичних подій або замовчуються, або подаються фальсифікованими. Особливо це стосується українсько-російських відносин. Досить відверто розглядає цей аспект В.Чорновіл у своїх статтях, написаних у середині 1960-х років [23, 49-57; 24, 156-168; 27, 527-529]. Наводячи слова Б.Грінченка про Т.Шевченка, він зазначав, що ні за яких умов, чи влади, не потрібно відмовлятися від правдивого подання своєї національної історії, упускати незручні для когось її моменти [30, 105].

У розділі кандидатської роботи „Життєпис політичних поглядів („Листи з України Наддніпрянської”)” В.Чорновіл піднімає питання, пов’язані з політичним становищем України. Через усе дослідження червоною ниткою проходить ідея здобуття політичної волі для українського народу. Цю думку В.Чорновіл подає в притаманній йому манері, за допомогою цитат з творів Б.Грінченка, Т.Шевченка та інших. Висловлює міркування, що найголовнішим завданням сьогодення для України є боротьба за утвердження її політичної волі. Хоча в роботі немає явних вказівок на підневільний стан України у складі СРСР, хід роздумів автора

наштовхує на думку про тотожність історичних періодів – становища українського народу наприкінці XIX ст., яке описував Б.Грінченко, із станом справ українців на рубежі 50–60-х років XX ст. Безпосередньо знаходимо твердження В.Чорновола про СРСР як колонізаторську державу на зразок Російської імперії, що поневолює українців, у статті „Володимир Самійленко”, написаній у середині 1960-х років [24, 156-168]. Слід зауважити, що вперше ця стаття була опублікована лише в 2002 р., бо за комуністичного режиму радянська цензура не могла пропустити таких „крамольних ідей”. Через це, мабуть, у роботі В.Чорновола про Б.Грінченка не знаходимо прямих порівнянь Російської імперії з СРСР.

В іншій статті, написаній у середині 1960-х років, „Великий народний поет” В.Чорновіл пише про майбутню вільну Україну як про демократичну країну з новим республіканським типом правління. А в дослідницьких студіях роздуми про політичне майбутнє України висвітлює лише в загальних обрисах, знову ж таки посилаючись на цитату з Б.Грінченка: „У цій великій уселюдській сім’ї і наша українська сім’я буде частиною – вільною, освіченою, щасливою...” [30, 119], хоча в них є згадки про самостійність України. У висновках до розділу про суспільно-політичні погляди Б.Грінченка В.Чорновіл посилався на думку Б.Грінченка про те, що Україна зберігає за собою право повної самостійності, якщо російський лад не надасть їй автономії у складі федерації. Це він назвав „вірною спробою підходу до правильного розв’язання національного питання” [7].

В.Чорновіл зауважував, що Б.Грінченко постійно пов’язував розгляд питання про політичну волю з питанням міжнародних відносин, вважаючи, що мир і спокій у світі може настати тільки за світової співдружності вільних народів. Відтак відстоюється право кожного народу на національну самостійність, а не об’єднання народів під скіпетром самодержця „єдиної і неделимої” чи під егідою польської аристократії [30, 106]. У пізнішій статті „Великий народний поет” В.Чорновіл ставить акценти гостро: „...усякий лад, побудований на гнобленні людини людиною, на зневаженні людської гідності й невід’ємних людських прав, на пригніченні вільної людської думки, на пригнобленні однієї нації іншою, в якій б новітні форми цей гніт не ховався, – противний людській природі й має бути знищений” [23, 55]. Тобто є безпосередній натяк на ліквідацію радянського тоталітарного режиму, як такого, що порушує людські й національні принципи свободи та рівності. У роботі подається прагматичне бачення потреби спільної боротьби поневолених народів за власну свободу.

Підтримуючи ідею створення рівноправних відносин у світі, які засновані на загальнолюдських, гуманних принципах заради прогресу людської цивілізації, автор зауважував, що прогрес не буде можливий без ідентифікації людьми себе до певної нації. Оскільки „тільки на рідному полі можна зробити щось вартісне для всіх народів землі” [31, 169]. Поряд із цим підкреслено негативне ставлення до шовінізму, зневажання інших націй. Справедливо виступаючи проти російського чи польського поневолення, В.Чорновіл не припускається негативних випадів проти росіян, поляків або інших народів як національних спільнот.

Знайшло своє місце в дослідженні і питання національної гідності, „роздвоєності душі”, манкуртів.

Трагедією для нації було те, що її представники ставали запроданцями заради власної вигоди, бляшанки на грудях, пособляли зміцненню „єдинственно-русской формы правления” [7]. Або ж виховувалися людьми, у яких мирно вживалися ідеї любові до рідного народу, співчуття пригнобленим із прославлянням кріпацтва й російського самодержавного ладу або з великоросійським великодержавно-шовіністичним ставленням до національно-визвольної боротьби інших народів. В.Чорновіл негативно відгукувався про таких людей, вважаючи, що вони принесли надзвичайно велику шкоду українському народу.

Загалом його робота наповнена духом змін, перетворень, закликami до боротьби з несправедливістю, поневоленням. Особливо це підкреслює уривок зі статті Б.Грінченка „Двоє рідних”, де він розмірковує про двох великих людей – Шевченка і Гейне: „Шевченкове слово й досі вириває з грудей крик обурення проти гнобительства дужих і злих, і досі стискає серце пекучим жалем над мукою знедолених і зневолених, пориває й досі до боротьби за світ і волю.

Гейневе немилосердне глузування й досі кладе печать ганьби й огиди на обличчя нікчемників і утисників, сміливий дух „лицаря святого духу” й досі запалює наші душі бажанням стати до гурту „в великому бої сього часу” [30, 119].

В.Чорновіл вважає, що кожна людина має виробляти власну активну життєву позицію, творити безсмертя свого імені шляхом цілеспрямованої і наполегливої діяльності. Він стверджує, що суспільна діяльність має бути наявною у житті кожної людини, яка, виконуючи по мірі власних можливостей якусь роботу, приносить користь усій національній спільноті. Тож нація буде розвиватися цілком гармонійно тоді, коли різні сфери її буття будуть знаходитися під наглядом певних членів спільноти. Висловлюючись за необхідність формування людей з активною життєвою позицією, В.Чорновіл засуджував безвольність, бездіяльність, пошук вічних одмовок. Ці думки він поглиблює у статтях, написаних у середині 1960-х років, де критикує „комплекс Герострата”, який проявляється в отриманні швидкої слави за допомогою будь-яких засобів, навіть тих, що можуть зробити шкоду суспільству, не прикладаючи для цього значних зусиль [31, 169]; критикує так званих „борців” з печі, які, крім пустопорожніх слів, на більше не спроможні. Для характеристики їх він подає уривок із вірша В.Самійленка „На печі”:

Ще стоїть Україна! Не вмерла вона
І вмирати не має охоти.
Кожна піч українська – фортеця міцна,
Там на чатах лежать патріоти [24, 165].

Усвідомлюючи потреби історичного моменту, В.Чорновіл услід за Б.Грінченком зазначав, що потрібно велику увагу приділити культурно-освітній роботі серед власної національної спільноти, завдяки якій стане можливим підняти народ до розуміння своїх соціальних і національних потреб [22, 73]. Шляхом цієї „малої” боротьби народ має опанувати вмінням боротися і здобувати, збільшить свій інтелектуальний, економічний, фізичний потенціал, у результаті чого змусить поневоловача капітулювати. Акцентуючи увагу на важливості культурно-просвітницької діяльності як одному з перших етапів змагань за національне

звільнення, В.Чорновіл, як і Б.Грінченко, вважав, що найголовнішим і першим завданням для поневоленого народу є боротьба за політичну волю, створення організацій, які б єдналися з організаціями інших народів Росії [25, 79]. Тож культурницька діяльність має підпорядковуватися ідеї боротьби за політичну волю, має готувати ґрунт для її реалізації, оскільки національна незалежність є найвищою цінністю для народу, без якої буде неможливий його всебічний розвиток.

В.Чорновіл, мабуть як і Б.Грінченко, був прихильником мирних методів боротьби за здобуття політичної волі. Розгляд цього типу боротьби досить часто знаходимо в дослідженні В.Чорновола про Б.Грінченка. Проте зауважується, що Б.Грінченко, який мав світогляд прихильника мирних шляхів розв’язування конфліктів, не заперечував можливості використання збройних засобів. В.Чорновіл зазначав, що поневолений народ може цілком виправдано й справедливо підніматися до визвольної війни чи революції. Цю думку Б.Грінченко висловив такими словами: „Ми не признаємо ні в кого права віднімати людське життя і прощаємо кров тільки тоді, як говоримо про Гарібальді чи Лінкольна” [32, 553].

Отже, на прикладі В.Чорновола ми можемо простежити й усвідомити, як відбувалася трансформація поглядів шістдесятників: від віри в комуністичні ідеали, піддання їх сумнівам, намагання змінити існуючу систему – до боротьби за національне визволення. Слід зазначити, що не всі шістдесятники перейшли на позиції поборення радянської системи, багато хто з них надалі плекав ілюзії можливості демократизувати її, наблизити до потреб людей. Але вже з ранніх праць В.Чорновола помітно, що в нього наприкінці 1950-х – у 1-й половині 1960-х років сформувався світогляд борця з існуючим режимом заради національно-політичного визволення українського народу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Василюшин Г. Призначено дійти. В. Чорновіл. Політика та правда життя: УЗ Ч. – К., 1998–1999.
2. Виступ І.Світличного на вечорі пам’яті В.Симоненка в Київському медінституті у грудні 1963 року // Український вісник. – Лондон. – 1971. – Вип. 4.
3. Гаман В. В.Чорновіл “Як брати обнімемося, але не скоро” // Віче. – 1997. – № 12.
4. Горинь Б. В.Чорновіл – ініціатор створення УГС: [Українська Гельсінська Спілка і В.Чорновіл] // Вітчизна. – 2003. – № 7–8.
5. Давимука С. Незабутній народний голова: Львівський період державотворчої діяльності В’ячеслава Чорновола 1990–1992 років: [Спогади про В.Чорновола на посаді голови обл. ради народних депутатів у 1990–1992 роках] // Молодь України. – 2003. – 11 квіт.
6. Захаров Б. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956–1987). – Харків, 2003.
7. Кандидатська робота В.Чорновола “Публіцистика Бориса Грінченка” // архів В.Чорновола.
8. Капелюшний Л. Без Чорновола. – К.1999.
9. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років. – К., 1995.
10. Коцюбинська М. Іван Світличний, шістдесятник. // Світличний І. У мене тільки слово. – Харків, 1994.
11. Мусієнко О. Шістдесятники: звіди вони? // Пам’ять століть. – 1997. – № 2.

12. Пам'яті В'ячеслава Чорновола на 40-й день його трагічної загибелі. – Б.м., 1999.

13. *Русначенко А.М.* Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х років. – К., 1998.

14. *Сольчак Р.* Україна, Білорусь, Молдова: інтеграція по-імперськи, русифікація й боротьба за національне виживання // Український історичний журнал. – 1992. – № 7-8.

15. *Сорока М.* В'ячеслав Чорновіл // Пам'ять століть. – 1997. – № 2.

16. *Стахів А.* В'ячеслав Чорновіл: "Дух, що тіло рве до бою". Боротьба за чистоту образу // № 92 (536) 27-28 травня 2000 р. <http://rada.gov.ua/LIBRARY/monitor/vibor91.htm>

17. *Танюк Л.* Сяйливий дух доби // Чорновіл В. Твори: У 10-ти т. – Т.2. – К., 2003.

18. *Федченко П.* Про наукову студію В'ячеслава Чорновола „Публіцистика Бориса Грінченка” // Вимір часу. – 2002. – № 5. – С. 4.

19. *Хейфец М.* В'ячеслав Чорновіл - зеківський генерал. // Українські сили. Нью-Йорк, 1983.

20. Це була нова спроба осудити В'ячеслава Чорновола / Народний рух України. – К., 1999.

21. *Чорний С.* Національний склад населення України в ХХ столітті. Довідник – К., 2001.

22. *Чорновіл В.* Борис Грінченко на ниві народної освіти // Чорновіл В. Твори: У 10-ти т. – Т.1. – К., 2003.

23. *Чорновіл В.* Великий народний поет // Там само.

24. *Чорновіл В.* Володимир Самійленко // Там само.

25. *Чорновіл В.* Вперше після перерви: Рецензія на двотомник творів Б.Грінченка // Там само.

26. *Чорновіл В.* Жадання пута розбивати // Там само.

27. *Чорновіл В.* Коли несхожість засмучує // Там само

28. *Чорновіл В.* Корифей українського театру: Передмова до „Творів” І.Карпенка-Карого // Там само.

29. *Чорновіл В.* Лихо з розуму. Львів, 1991.

30. *Чорновіл В.* Очима видатного публіциста: Тарас Шевченко в оцінці Бориса Грінченка // Чорновіл В. Твори: У 10-ти т. – Т.1. – К., 2003.

31. *Чорновіл В.* Перша оцінка // Там само.

32. *Чорновіл В.* Перші публіцистичні статті Б.Грінченка. Обґрунтування ідеї „культурництва” // Там само.

33. *Чорновіл В.* Що і як обстоює Богдан Стенчук // Український вісник. – Лондон. – 1972. – Вип. 6.

34. *Чорновіл В.,* Пенсон Б. Хроніка таборових буднів. Михайл Хейфец. Вячеслав Чорновол – зеківський генерал. К., 1991.

35. *Чорновіл В.* Лихо з розуму. – Париж, 1967.

36. *Чорновіл В.* Я нічого у вас не прошу. – Торонто, 1968.

37. *Чорновол В.* Воспитание украинского федералиста // Век XX и мир. – 1992. – № 2.

«НАЙВАЖЛИВІШЕ – НЕ ВТРАЧАТИ ТЕМПУ І РОБИТИ ДОБРО...»

До 80-річчя Марії Яківни Плющ

Антоніна ГРИВКО,
науковий співробітник
відділу мови НДІУ

Стаття присвячена ювілею заслуженого працівника народної освіти України, доктора філологічних наук, професора, відомого в Україні вченого в галузі мовознавства, педагога і методиста – Марії Яківни Плющ.

Нещодавно у стінах Національного педагогічного університету імені М. Драгоманова відбулося святкування ювілею заслуженого працівника народної освіти України, доктора філологічних наук, професора кафедри української мови згаданого педагогічного університету, відомого вченого в галузі мовознавства, висококваліфікованого педагога і методиста Марії Яківни Плющ.

Нелегкий життєвий шлях довелося пройти Марії Яківні, щоб досягти таких успіхів. Детальну інформацію про життя, науково-педагогічну творчість, друковані праці та інші відомості про неї можна знайти у бібліографічному покажчику, який було підготовлено у НПУ імені М. Драгоманова до 80-річчя від дня народження і 60-річчя науково-педагогічної діяльності М.Плющ [2]. Однак не можна не згадати основні віхи життєвого та творчого шляху людини, яка для багатьох є взірцем.

Народилася Марія Яківна 7 січня 1926 р. у с. Храпачі Білоцерківського району Київської області у селянській родині. «Батьки мої – прості селяни. Мама не мала ніякої освіти, але перечитала Грінченка, Головка і все те, що на той час було доступне для сільського жителя. Батько закінчив три класи» [1, 2]. Навчалася в Алчевській зразковій школі, потім – у Храпачівській семирічній школі, Білоцерківській педшколі. «Я вагалася вибирати історію чи мову. Але мені пощастило з учителями української мови і в школі, і в педагогічному училищі. А ще я просто любила рідне слово» [1, 2]. Тому по закінченні у 1946 р. педшколи Марія Яківна вирішила продовжити навчання на мовно-літературному факультеті Київського державного педагогічного інституту імені М. Горького (нині – Національний педагогічний університет імені М. Драгоманова): «На той час лише двом відсоткам випускників дозволялося продовжувати навчання у вищій школі. Я теж отримала таку можливість, тому вступила до Педагогічного інституту імені М. Горького, а згодом тут

* Тут і далі цитуються слова М.Я.Плющ